

Rozvoj sociálně politické aktivity dělníků v etapě budování rozvinuté socialistické společnosti

FRANTIŠEK ZICH

Marxistická společenská věda věnuje problematice dynamického vývoje dělnické třídy systematickou pozornost. Je tomu tak proto, že zákonitosti realizace historické úlohy dělnické třídy stojí v ohnisku všech současných společenských událostí, jsou základním obsahem soudobého vývoje lidstva. Procesy, jimiž se tyto zákonitosti prosazují, jsou však v závislosti na konkrétně historických podmínkách rozdílné. Dynamický vývoj v zemích, v nichž již zvítězila socialistická revoluce, přináší i výrazné změny samotné dělnické třídy. Výsledkem uskutečňování programu budování základů socialismu bylo v oblasti třídně sociální struktury společnosti odstranění její antagonistické povahy. Ani etapa budování rozvinuté socialistické společnosti v žádném případě dělnickou třídu neruší. Sebevýraznější změny v oblasti výrobních vztahů nemohly v tak krátké historické etapě obsáhnout také přeměnu celé dělby práce ve společnosti, proto nemohly být odstraněny významné difference mezi lidmi a jejich zdroje.

Dělnická třída v etapě budování rozvinuté socialistické společnosti nadále zůstává rozhodující politickou silou. Vyplývá to z jejího postavení ve společenské dělbě práce. Tyto skutečnosti jsou dostatečně zdůvodněny v pracích klasiků marxismu-leninismu. Dále byly rozvedeny zejména v souvislosti s kritikou revizionistických útoků proti historické roli dělnické třídy.[1] Dělnická třída si musí i v socialistických podmínkách, aby naplnila své historické poslání, tj. aby se zcela emancipovala, zachovat vedoucí postavení, prohlubovat svoji vedoucí úlohu. Její postavení v třídně sociální struktuře socialistické společnosti, které je odrazem postavení v socialistických výrobních vztazích, zůstává v důsledku pozůstatků staré dělby práce nadále objektivně takové, že ji nutí tuto vedoucí úlohu uplatňovat. Jsou to právě pozůstatky staré dělby práce, především v oblasti řízení výrobně ekonomických procesů, které způsobují, že dělnická třída je jako celek nadále nejdynamičtější sociální silou společnosti a má největší zájem uvedené pozůstatky překonávat. Tato rozpornost, spočívající ve faktu, že třída, aby sama sebe osvobodila a změnila své postavení ve vztahu k ostatním sociálním celkům, musí fakticky zrušit podmínky své existence, patří k nejzajímavějším a nejvýznamnějším paradoxům vývoje lidské společnosti [viz Marx 1967 : 66].

I v podmínkách socialistické společnosti musí dělnická třída prosazovat nadále vlastní zájmy prostřednictvím politiky. Vyplývá to z charakteru socialistických výrobních vztahů a z nich vyrůstající třídní a sociální diferenciace. V důsledku nedostatečného rozvoje výrobních sil a neúplného rozvoje výrobních vztahů, ale i v důsledku neúplného fungování politického systému společnosti, zde ještě existují určité podmínky pro reprodukci maloburžoazních elementů a ideologie. Nemají v našich podmínkách podobu ucelené sociální skupiny, existuje však maloburžoazní vědomí a z něho plynoucí specifický maloburžo-

(1) Viz zejména práce: *Dělnická třída a současnost* [1973] a dále I. Hruza: *Vědecký komunismus o zákonitých souvislostech růstu vedoucí úlohy dělnické třídy* [1982].

azní způsob života. Jeho nositelé mají sklon akceptovat různé protisocialistické koncepce a jsou zejména v souvislosti s antikomunistickým působením soudobého imperialismu neustálým latentním nebezpečím pro optimální uplatňování vedoucí úlohy dělnické třídy. Právě tyto elementy vytvářejí v určitých konkrétních podmínkách protisocialistické koalice. (2)

Smyslem politické aktivity dělnické třídy v podmínkách budování rozvinuté socialistické společnosti je proto i nadále upevňování její vedoucí úlohy v politickém systému společnosti. Politický obsah této aktivity vyplývá z podstaty existence tříd a z charakteru politiky samé. Dělnická třída politickou aktivitu realizuje především prostřednictvím svého předvoje, tj. politické strany marxisticko-leninského typu. Komunistická strana Československa, jako předvoj dělnické třídy, věnuje rozvoji politické aktivity všech jejích příslušníků neustálou pozornost a programově usiluje o stále těsnější spojení strany s celou třídou. V minulosti, ale i v současnosti nacházíme příklady toho, že porušení svazku strany s dělnickou třídou vede k vážným poruchám ve fungování socialistického politického systému a vytváří podmínky pro akce kontrarevolučních elementů. Již na XIV. sjezdu KSČ bylo uvedeno, že strana vynaloží všechny síly aby upevnila vedoucí úlohu, „...aby vzestupem její vzdělanosti, kultury, politického a třídního uvědomění byla dělnická třída hlavním bojovníkem za politický, ekonomický a technický rozvoj společnosti, za socialistický způsob života“ [XIV. sjezd 1971 : 52].

Také XV. a XVI. sjezd strany potvrzují tuto linii. Na XVI. sjezdu KSČ bylo v referátu s. Gustáva Husáka konstatováno: „V zápase za realizaci linie strany dělnická třída dále vyžrála, získala nové zkušenosti. Svou uvědomělou prací a politickou aktivitou prokazuje, že je skutečným hospodářem ve své zemi“ [Sborník 1981 : 13]. Péče strany o rozvoj politické aktivity všech příslušníků dělnické třídy současně ukazuje, že spojení strany a dělnické třídy je dynamickým procesem, že musí být neustále udržováno, ale především v souladu s dynamickým vývojem společnosti neustále rozvíjeno. Musí být přísně střeženy a rovněž dále prohlubovány a zdokonalovány leninské principy výstavby strany a jejího spojení s dělnickou třídou. V této oblasti nelze ani na okamžik podlehnout sebeuspokojení. Jakýkoliv formalismus v práci stranických organizací se odráží ve vztahu dělníků ke straně, v utváření postojů i v zaměření jejich aktivity. Problematika rozvoje sociálně politické aktivity v jejím dynamickém plánu je proto důležitým předmětem pro marxistický sociologický výzkum.

Metodické otázky vymezení pojmu „sociálně politická aktivita“

Dosavadní sociologické průzkumy sociálně politické aktivity dělníků sledovaly především strukturu této aktivity z hlediska místa její realizace a z hlediska její intenzity. Předcházela jim samozřejmě určitá diskuse o pojmu „politická“, respektive „sociálně politická aktivita“. Cílem diskusí bylo objasnění obsahu těchto pojmů pro potřeby jejich dekompozice a operacionalizace do roviny empiricky sledovatelných znaků. Diskuse mají však i svůj význam teoretický. Jsou přínosné pro objasnění specifiky těchto aktivit v dynamice sociálních procesů.

(2) Evidentně o tom svědčí i události před rokem 1968 u nás. Dokument *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ* uvádí: „Četná fakta prokazují, že v roce 1968 se u nás vytvořila široká protikomunistická koalice a vznikla nová struktura politického systému, která fakticky obnovovala stav před únorem 1948 a v níž se dokonce projevovaly i výrazné prvky z předmnichovské buržoazní republiky“ [1971: 27].

Celkem se v našich publikacích můžeme setkat s různými přístupy k vymezení pojmu „sociálně politická aktivita“.

A. Matějovský například uvádí: „Pracujeme tedy s širokým vymezením pojmu politické aktivity, které je obsahově založeno na předpokladu, že v podmínkách socialismu vlastně každá činnost, která svým kontextem překračuje rámec individuálního, soukromého života, má politický obsah“ [Marxistické 1979 : 70]. Sám autor označuje dále toto vymezení za nepřiliš přesné a upozorňuje na značnou nejednoznačnost v používání dalších podobných pojmů (veřejná činnost, podíl na řízení ap.). Toto široké pojetí je nevýhodné také proto, že neumožňuje rozlišovat mezi významy a cíli různých činností, jež lidé vykonávají, neboť v určitém smyslu má skutečně většina z nich nějaké politické konsekvence. Na druhé straně je však jeho předností možnost posoudit širší okruh aktivit z hlediska jejich významu v politice a jednotlivé aktivity pochopit v širších souvislostech.

K vymezení pojmu sociálně politická aktivita je možné dále přistoupit z hlediska pojetí aktivity jako „činnosti“, [3] tj. chápat ji jako určitou předmětnou lidskou činnost. V tomto smyslu jsou jejím předmětem především lidé a společenské vztahy mezi nimi. K působení na tento předmět používá subjekt určité specifické prostředky, aby prosadil svůj zájem. Nejde však o zájem jakýkoliv, ale o takový, který má politický charakter, tj. v jehož podstatě spočívá ekonomický vztah či jeho transformace do jiného typu sociálního vztahu. Tímto způsobem jsem se pokusil vymezit specifiku sociálně politické aktivity pro potřeby empirického šetření [viz Zich 1980 : 40 ad.]. Vymezení charakteru lidské činnosti prostřednictvím cílů, předmětu, prostředku a efektu umožňuje podle mého soudu dobře rozlišit kvalitu jednání lidí i sociálních skupin. Politická aktivita je přitom určitým jádrem, základem pro určení charakteru ostatních aktivit, včetně aktivity pracovní. Jak však ukazují zkušenosti z empirického výzkumu i z politické praxe, nelze jednotlivé aktivity od sebe většinou dobře rozlišit a není to koneckonců často ani účelné.

Uvedené pojetí do značné míry koresponduje s chápáním politické aktivity, jak ji vymezuje I. Hruža v souvislosti s objasňováním procesů naplňování historické a vedoucí úlohy dělnické třídy. Politickou aktivitu chápe jako politicko-ideologickou a politicko-organizátorskou práci, jako účast na hnutí určité třídy, vytvářející a upevňující jeho akční jednotu [Komunistická 1976 : 10]. V novějších pracích tento autor rozlišuje mezi pojmy politická činnost a politická aktivita. Uvádí: „Politická činnost jednotlivce je za socialismu politickou aktivitou natolik, nakolik zajišťuje ideové, organizační získávání lidí pro politiku strany i jejich politické vedení a působí na jejich jednání“ [Hruža 1982 : 62]. Vymezení politické aktivity tímto způsobem zdůrazňuje význam právě takových činností, jejichž cílem je prosazování vedoucí úlohy dělnické třídy v socialistických podmínkách prostřednictvím působení jejího politického předvoje.

Také v literatuře socialistických zemí je problematice aktivity v oblasti politiky věnována velká pozornost. V sovětské literatuře pak především v souvislosti s problematikou zahrnutou pod pojmem „politická kultura“. Politická aktivita je v tomto smyslu chápána v jednotě s uvědomělostí a vzdělaností socialistického člověka. „Politická kultura charakterizuje způsob jednání lidí ve sféře sociálněpolitických vztahů. Odhaluje stupeň aktivity politické činnosti, stupeň, na němž revoluční třída zvládla objektivní zákony společenského rozvoje“ [Jovčuk—Kogan 1979 : 38].

(3) Pojem aktivita se často chápe v přeneseném smyslu jako protikladné kritérium hodnocení pasivity. Původně však „aktivita“ odpovídá českému výrazu činnost.

Jak ukazují některé další práce, například stať N. M. Kejzerova v časopise Sociologičeskije issledovanija, není obsah pojmu „politická kultura“ zcela ujasněn. Přesto je tento přístup k problematice poznání úlohy politické aktivity lidí v socialistické společnosti neobyčejně plodný [Kejzerov 1981 : 30]. Autor poukazuje především na konkrétně historickou a třídní podmíněnost pojmu politická kultura. Odmítá takové jeho chápání, v němž je obsah redukován pouze na úroveň politických znalostí. Naopak dokazuje neoddělitelnost kvalitativních aspektů vědomí lidí s politickou a společenskou praxí. Uplatňování politických znalostí v praktické politice je důležitým rysem politické kultury. Politická činnost lidí je jádrem politické kultury. Bez účasti na řízení státních a společenských záležitostí, bez účasti v politice, v práci společenských organizací je politická kultura socialismu nemožná. Teprve v praktické politické činnosti se projevují všechna specifika politické kultury.

Přístupovat k problematice politické aktivity na základě uvedeného pojetí politické kultury pokládám za velmi užitečné. Jeho předností je především to, že spojuje duchovní procesy s praktickou činností. Tím vytváří předpoklad pro komplexnější pochopení mechanismů, jež podněcují nebo brzdí projevy konkrétní politické aktivity lidí.

Výše uvedené pojetí politické aktivity jako činnosti lidí v oblasti politicko-ideologické a politicko-organizátorské práce je ve srovnání s koncepcí politické kultury užší. Je soustředěno na obsah vlastní specifické činnosti a jejich cílů. Rozpracovává především dialektiku ekonomické determinace politických jevů (prvotnost ekonomiky vůči politice) a zdůrazňuje význam politické činnosti pro řešení všech sociálně politických otázek. Přístup z hlediska politické kultury spíše rozpracovává nadstavbové aspekty politiky. Politická kultura je zde jednoznačně chápána jako nadstavbový, ideologický jev [Kejzerov 1981 : 31]. Lze říci, že se spíše zaměřuje na jeden z aspektů mechanismu vztahu, charakterizovaný jako „prvenství politiky vůči ekonomice“.

V žádném případě však nesmí být v konkrétní analýze porušena určující úloha základny vůči nadstavbě. Případné nedocenění materiální determinovanosti nadstavbových jevů by v konkrétní výzkumné činnosti vedlo k idealismu.

Některé poznatky o stavu sociálně politické aktivity dělníků

V našich podmínkách nebylo zatím provedeno tolik empirických sociologických šetření, abychom mohli dostatečně hluboce vypovídat o stavu a zejména dynamice politické aktivity dělníků. To platí přesto, že v mnohých sociologických šetřeních jsou používány různé indikátory usilující o změření stupně sociálně politické aktivity lidí. Jejich hlavním nedostatkem již mnohokrát kritizovaným je skutečnost, že tento velmi složitý jev se redukuje zpravidla na několik povrchních statistických znaků (například členství v politické straně, funkce atd.).

Ve výzkumu provedeném v roce 1978 bylo ke změření stupně sociálně politické aktivity vybraného souboru dělníků použito celkem šedesátčtyři indikátorů.⁽⁴⁾ Jejich formulace vycházela z pojetí politické aktivity jako činnosti, jejímž předmětem jsou lidé, vztahy mezi lidmi, jejich činnosti, způsob myšlení a organizace. Předpokládalo se dále, že cílem těchto činností je ideologické působení a politické organizování za účelem prosazení politických zájmů (bezprostředních i dlouhodobých) dělnické třídy. Z hlediska analýzy dat a jejich

(4) Šlo o výzkum sociálně politické aktivity dělníků, který provedla katedra vědeckého komunismu VŠP ÚV KSČ. Některé výsledky jsou uvedeny v publikaci: F. Zich *Význam rozvoje politické aktivity dělníků v procesu formování socialistického způsobu života* [1980].

interpretace dnes musíme konstatovat, že takto provedená operacionalizace pojmu „sociálně politická aktivita“ byla neúplná. Získaná data přesto umožnila formulovat řadu zajímavých závěrů, jež na úrovni hypotéz vypovídají o stavu sociálně politické aktivity dělníků. Výsledky tohoto výzkumu doplňujeme o poznatky z dalších podobných šetření. (5)

Shrneme-li hlavní výsledky, pak můžeme konstatovat, že sociálně politická aktivita dělníků je výrazně diferencovaná jak podle většiny sociodemografických znaků, tak také podle oblasti jejího projevu. Použité indikátory aktivity dělníků nám umožnily rozlišit aktivitu:

1. pracovní
2. ve společenských organizacích na závodě
3. v místě bydliště mimo závod
4. v rámci národních výborů,
5. stranickou na závodě,
6. stranickou mimo závod.

Alespoň aproximativně se podařilo zjistit stupeň intenzity aktivity dělníků v těchto oblastech.

Ve zkoumaných souborech bylo zjištěno následující zastoupení vysoce aktivních dělníků v uvedených oblastech činnosti:

	Soubor:	
	A	B
1. vysoce pracovní aktivních dělníků	76,00 %	46,00 %
2. vysoce společensky aktivních dělníků na závodech	72,00	54,00
3. vysoce společensky aktivních mimo závod	29,00	24,00
4. vysoce aktivních v národních výborech	17,00	9,00
5. vysoce stranicky aktivních na závodě	77,00	28,00
6. vysoce stranicky aktivních mimo závod	17,00	4,00

Soubor A zahrnuje záměrně vybrané dělníky podle označení „aktivní dělník v našem kolektivu“. Výběr provedl vždy vedoucí pracovního kolektivu. Byli vybráni dělníci, funkcionáři stranických a společenských organizací a předáci.

Soubor B zahrnuje náhodně vybrané dělníky z téhož pracovního kolektivu získané podle seznamu zaměstnanců příslušné dílny. Jde o kontrolní srovnávací soubor. Označení „vysoce aktivní dělníci“ zahrnuje ve všech oblastech nejen plnění základních povinností (pracovních, členství v organizacích apod.), ale zahrnuje také bezprostřední výkon funkcí, podíl na přípravě schůzí, materiálů, práci v různých komisích, účast v politickém vzdělávání, prosazování politiky strany prostřednictvím účasti v organizátorské a ideologické činnosti. V pracovní oblasti jde o kvalitní plnění povinností, dále aktivní účast na výrobních poradách, účast na řízení, zlepšovateľskou činnost, účast na rozvoji socialistické soutěže apod.

(5) Jde o výzkumy: *Výzkum dělnických pracovních kolektivů* [1979], *Úloha základních stranických organizací a jejich vliv na aktivitu dělníků* [1980], *Postup a zkušenosti se zaváděním Souboru opatření do pracovních kolektivů* [1981]. Tyto výzkumy uskutečnila katedra marxisticko-leninské sociologie VŠP ÚV KSČ. Terénní sběr dat provedli v rámci prázdninového praktika posluchači II. ročníku VŠP ÚV KSČ na určených závodech v celé ČSSR. Jde vždy o dva typy empirických materiálů: a) materiál získaný rozбором závodových statistik, zápisů z porad, schůzí apod.; b) údaje z řízených rozhovorů. Rozsah výběrových souborů se pohybuje u dělníků kolem 1500 respondentů, u vedoucích pracovníků, případně dělníků-funkcionářů, okolo 200–300 dotázaných. Data jsou zpracovávána na počítači podle standardních programů.

Ze získaných poznatků můžeme vyvodit, že sociálně politická aktivita se výrazněji projevuje v místě pracoviště, v pracovním kolektivu. Vyplývá to zřejmě z faktu, že právě zde člověk realizuje své podstatné zájmy. Na druhé straně však vzniká otázka, zda tento kvalitativní rozdíl mezi aktivitou v pracovním kolektivu a v místě bydliště není příliš vysoký. Nenaznačuje určité tendence projevovat své zájmy a aktivitu především jen v pracovní době? Dále vystává otázka, jak tuto vysokou aktivitu na pracovišti ovlivňuje sama institucionální vybavenost pracovních kolektivů. Zjištěný rozdíl zřejmě upozorňuje na značnou rozdílnost pracovní a mimopracovní sféry současného způsobu života dělníků. V této souvislosti se ukazuje jako užitečné posuzovat sociálně politickou aktivitu v širších společenských souvislostech, jak je zahrnuje již uvedené pojetí politické kultury za socialismu.

Sociálně politická aktivita a aktivní přístup k životu vůbec vytvářejí důležitý kvalitativní rys současného způsobu života. Stává se nezbytným dále hlouběji zkoumat nejen samu aktivitu, ale také motivaci k ní, zejména procesy, jež vedou k vysokému stupni uvědomělosti jako předpokladu pro vysoký stupeň politické aktivity dělníků. Při posuzování vlastní politické aktivity v tomto komplexu je potřeba zvažovat i úroveň politické vyspělosti (znalosti, postoje, zkušenosti) dělníků. V oblasti konkrétní aktivity pak lze hledat i skutečné kritérium efektivity ideově výchovné práce a jejího spojování s politicko-organizačnou činností strany.

V souvislosti s tím je třeba připomenout, že pro poznání stavu politické aktivity dělníků a její dynamiky je nezbytná znalost jejich současné ideové vyspělosti. Jde o poznání toho, jaké zájmy vysoce aktivní dělníci fakticky prosazují. Zda jde o zájmy třídy jako celku, či jen o lokální podnikové nebo dokonce jen o vlastní individuální zájmy. Vzhledem k tomu je důležitá analýza činností lidí z hlediska prosazování obecných zákonů společenského vývoje. Dále je důležité znát, v jaké konstelaci tyto zájmy v konkrétních podmínkách působí, jaké jsou tedy faktické zdroje motivace jednání lidí a jak se v něm projevuje politická uvědomělost jako hledisko posouzení vyspělosti socialistického vědomí dělníků.

Na některé z otázek nám částečně odpovědělo zjištění konzistentnosti stupně aktivity v uvedených oblastech. Zde naše výzkumy prokazují silnou souvislost mezi jednotlivými typy aktivity. Obecně lze konstatovat, že vysoce aktivní dělníci v oblasti stranické aktivity na závodě jsou rovněž převážně vysoce aktivní ve společenských organizacích a jsou také vysoce pracovní aktivní.

Také dělníci vysoce stranicky aktivní mimo závod jsou vesměs vysoce aktivní ve všech ostatních zkoumaných oblastech. Tento podmíněný závěr bude dále zajímavé posoudit z hlediska chování těchto dělníků v mimopracovní sféře a, pokud to umožní získané údaje, z úrovně politického vědomí. Vzájemné souvislosti v tomto směru umožní utvořit si přesnější obraz o politické kultuře dělníků a její případné diferenciaci.

Naše poznatky prokazují významné místo sociálně politických činností ve struktuře životních činností dělníků. Jejich váha je větší v kvalitativním než kvantitativním ohledu. Je možné uvažovat o vzájemné podmíněnosti politických aktivit a ostatních činností. U dělníků s vyšším stupněm politické aktivity převažuje jejich důraznější orientace na jiné společenské činnosti nebo na zájmové činnosti. Naproti tomu u málo politicky aktivních dělníků se projevuje tendence preferovat rodinné aktivity, případně aktivity typu „posezení u piva“. Při hlubší analýze těchto souvislostí bychom patrně mohli rozlišit dva specifické subtypy současného životního způsobu dělníků. Pokud jde o úroveň politické kultury, pak subtyp vyznačující se pestřejší strukturou zájmů korespondující

s intenzívnější sociálně politickou aktivitou dosahuje výrazně vyšší kvalitativní úroveň.

Dokazuje to dále úroveň politického vědomí, identifikovaná prostřednictvím názorů na významnost a užitečnost sociálně politické činnosti v současném období. Většina dělníků hodnotí význam politické činnosti a veřejné angažovanosti lidí jako vysoce potřebnou a pozitivní aktivitu. Zjišťujeme však zřetelné diferenciaci mezi vysoce aktivními a málo aktivními dělníky. Málo aktivní dělníci se přiklání výrazně častěji k názoru, že politická aktivita je záležitostí výhradně jen jednotlivce, že záleží jen na jeho osobním zájmu, zda je, či není politicky aktivní.

Pod pojmem „politicky aktivní člověk“ rozumí dělníci takové lidi, kteří se „nevyhýbají povinnostem, pracují pro společnost“. Toto zjištění vyplývá z odpovědí na několik otázek typu: „Řekne-li se, že je někdo politicky aktivní, co si pod tím představíte?“ Současně však odpovědi ukazují, že dělníci chápou tyto pojmy příliš abstraktně a často si neuvědomují jejich reálný obsah. Zejména jim někdy uniká jejich souvislost s rovinou uvědomění, s politickými znalostmi a vědeckou teorií. To se projevuje i u některých vysoce aktivních dělníků. Svědčí to patrně o tom, že k vykonávání řady činností sociálně politického charakteru (včetně účasti na řízení, činnosti ve společenských, stranických organizacích a v národních výborech) přistupují možno říci spontánně a intuitivně. V tomto ohledu pak postrádáme adekvátnost a komplexnost daného typu politické kultury. Současně tento stav signalizuje nedostatečné akceptování a patrně i málo účinnou ideově vzdělávací a výchovnou práci.

Tím se dotýkáme otázky stupně rozvinutosti politické kultury a sociálně politické aktivity zvlášť. Tato problematika je rovněž mimořádně zajímavá a významná pro praxi.

Problém kritérií posuzování stupně rozvinutosti politické kultury zde vystupuje jako prvotní. Již bylo uvedeno, že kritériem nemůže být jen jedno hledisko, například politické znalosti. Nemůže jím být však patrně ani samotné zjištění o realizovaných činnostech, neboť jak je zřejmé, pro jejich obsah, funkci a dlouhodobý význam je důležité, zda jsou realizovány uvědoměle nebo jen intuitivně; zda uvědomělá realizace má pozitivní třídní a celospolečenské pozadí; zda jde pouze o individuální či lokální zájmy. Také tyto problémy ukazují, že k posuzování současného rozvoje společenské aktivity lidí je nezbytné přistupovat z hlediska koncepce politické kultury. Samotná evidence určitých aktivit totiž neumožňuje dostatečně a v souvislostech osvětlit jejich třídní a společenský smysl i cíl. Prostřednictvím posuzování politické kultury lidí můžeme hodnotit několik složek osobnosti člověka včetně jeho reálných politických činností.

V této souvislosti patří k jednomu z důležitých závěrů našich výzkumů poznatek o inkongruenci politické kultury u dělníků, jejichž reálná politická aktivita, měřená metodikou našeho výzkumu, je označena jako „střední“. (Nejde tedy ani o vysoce aktivní, ani o pasivní dělníky.) Spočívá v tom, že se tato skupina vyznačuje zřetelným rozporem mezi reálně provozovanými politickými činnostmi a politickými znalostmi a hodnocením politických jevů v jejich vědomí.

Tento rozpor je oboustranný. Znamená to, že se setkáváme se značným počtem dělníků (blíže kvantitativně je vzhledem k použité metodice nemůžeme vymezit), kteří jsou aktivní, ale této aktivitě neodpovídá stupeň rozvinutí jejich vědomí. Ale máme také opačný poznatek. Část dělníků má relativně vysokou úroveň politických znalostí i politického vědomí jako celku, přesto však

jejich reálná politická činnost těmto znalostem neodpovídá. Příčiny této inkongruence politické kultury určité části dělníků musí být dále zkoumány.

Uvedené poznatky vedou k závěru, že politickou aktivitu dělníků je možné rozlišovat z hlediska její rozvinutosti. O *nerozvinuté politické aktivitě* bychom mohli hovořit tehdy, je-li provozována neuvědoměle, více méně intuitivně, spontánně, není-li dostatečně zdůvodněna ani řízena politickým subjektem. Koresponduje tedy s nízkým stupněm politické kultury. Proto také svým významem může z hlediska zájmů dělnické třídy být jak pozitivní, tak negativní. Může se vyznačovat dokonce výraznými protisocialistickými rysy, jež se mohou projevat různě, například v podobě zneužívání politické aktivity k prosazování lokálních, skupinových zájmů, nebo i v realizaci politických činností, jež vyplývají z vlivů buržoazní ideologie.

Rozvinutá politická aktivita naproti tomu vyplývá z vysokého stupně uvědomění třídních zájmů, z adekvátních znalostí politiky a teorie, je organizována v intencích činnosti marxisticko-leninské politické strany. Charakter takové rozvinuté aktivity je vždy pozitivní ve smyslu prosazování třídních zájmů. Koresponduje rovněž s vysokým stupněm politické kultury. Jinými slovy rozvinutou politickou aktivitu mohou realizovat jen lidé, kteří se vyznačují současně vysokým stupněm politické kultury.

V současném období je kvantitativně nejvíce rozšířena nerozvinutá pozitivní aktivita dělníků. Zahrnuje přibližně 50 % námi zkoumaných dělníků. Rozvinutou politickou aktivitu realizuje kolem 20 % zkoumaných dělníků. Ostatní zkoumaní dělníci jsou málo aktivní (jen na úrovni členství ve společenských organizacích), nebo jsou zcela pasivní.

Proces přerůstání nerozvinuté politické aktivity v rozvinutou je mimořádně významný. Poznatky našich výzkumů naznačují postupně se rozšiřující aktivitu dělníků a její přerůstání z činnosti ve společenských organizacích do aktivity v organizacích strany. Právě aktivitu v organizacích strany je třeba pokládat za jádro politické aktivity a rozhodující kritérium úrovně politické kultury. Z individuálního hlediska proces přerůstání nerozvinuté politické aktivity v aktivitu rozvinutou nemáme dosti podrobně analyzovaný. Tento proces ovlivňuje řada faktorů, jak ukazuje analýza struktury aktivity z hlediska faktoru vzdělání, pracovního zařazení, pohlaví, věku apod.

Tyto souvislosti jsou vesměs pozitivní. Podíl vysoce aktivních dělníků v oblasti práce, činnosti ve stranické organizaci na závodě i v místě bydliště u mladších dělníků (do 25 let) je o něco menší než u starších. Mladší dělníci jsou podle našich poznatků aktivnější ve společenských organizacích. Patrně právě zde se projevuje skutečnost, že mladí lidé jsou členy více společenských organizací současně. Dále můžeme konstatovat, že pracovní a stranická aktivita roste s věkem dělníků.

Byla také prokázána souvislost aktivity dělníků s faktory postihujícími obsah vykonávané práce, který byl posuzován z hlediska „místa“ vykonávané práce. Sledovali jsme, zda je dělník při své práci nucen tzv. „stát u stroje“, či se víceméně volně pohybuje po pracovišti, závodě, zda vykonává pomocné či spíše kvalifikačně náročné a částečně i řídicí práce. Zjistili jsme, že největší podíl vysoce aktivních dělníků je právě u dělníků vykonávajících kvalifikačně náročné práce (měřeno kvalifikačními třídami), nejméně aktivní jsou naopak pomocní, nekvalifikovaní dělníci.

Souvislost se znakem vzdělání (školní vzdělání) není naopak tak silná, jak by bylo možno u tohoto znaku očekávat. Nejaktivnější se jeví skupina dělníků se základním vzděláním plus vyučených a skupina s nižším odborným vzděláním bez maturity. Tedy potvrzuje se závěr, že u dělníků roste aktivita se vzděláním [kvalifikací].

Pokud jde o znak pohlaví, potvrdil i náš výzkum známou skutečnost, že ženy jsou v průměru méně aktivní než muži, a to zejména ve společenských a politických organizacích.

Uvedený přehled zjištěných souvislostí mezi faktory ovlivňujícími aktivitu a jejími projevy v různých oblastech je jen informativní. Nevypovídá o komplexní aktivitě dělnické třídy jako celku, ale jen o určitých aspektech této aktivity u části dělníků. Neobsahuje vlastní procesy působení na psychiku člověka, na formování jeho vědomí a politické kultury v komplexu. Analýza těchto procesů se musí stát předmětem dalších výzkumů. Musí zahrnout především působení stranických organizací v pracovních kolektivech, neboť právě jedno z poslání těchto organizací je nejen cílevědomě formovat, ale přímo organizovat, vytvářet podmínky pro všestrannou činnost dělníků, zejména pro jejich politickou aktivitu.

K úloze základních organizací strany při rozvoji sociálně politické aktivity dělníků

Práce základních organizací strany je nezastupitelná. Znamená to, že sami členové stranických organizací a funkcionáři výboru se musí vyznačovat vysokým stupněm politické kultury. Základní organizace strany jsou nedílnou součástí pracovních kolektivů a současně hlavním představitelem politického předvoje dělnické třídy v tomto kolektivu. Z toho vyplývá, že jejich působení musí překračovat úzké skupinové zájmy. Tyto organizace jsou průsečíkem třídních a skupinových zájmů, musí proto řešit v konkrétní situaci jejich rozpornosti. Každé řešení je založeno na teoretických postulátech a přenáší se do příslušných rozhodnutí, programu apod. vyšších stranických orgánů vždy tak, aby byly prosazovány především třídní a celospolečenské zájmy. V procesu pochopení konkrétního stavu, rozpornosti a dynamiky těchto zájmů a od tohoto pochopení neodkladného řešení problémů, tedy akce, politické činnosti, vznikají neocenitelné politické zkušenosti lidí, roste jejich politické uvědomění a formuje se reálný stav jejich politické kultury.

Poznatky o těchto složitých procesech, jak jsme je zachytili v našich výzkumech, ukazují jejich neobyčejnou dynamičnost, a to ve všech oblastech projevu pracovní a sociálně politické aktivity. Aniž bych chtěl tyto poznatky přeceňovat, je možné z nich konstatovat nezbytnost dalšího posilování a prohlubování práce základních organizací strany v pracovních kolektivech. Soudruh G. Husák na XVI. sjezdu KSČ uvedl: „Účinnost práce a autorita každé základní organizace roste úměrně s tím, jak objasňuje a uvádí důsledně do života politiku strany“ [Sborník 1981 : 43]. Stranické organizace, uvádí se na jiném místě sjezdových materiálů, musí „... aktivněji působit v pracovních kolektivech, poznávat lidi a podle politických, pracovních a morálních kvalit je připravovat za kandidáty strany“ [Sborník 1981 : 41]. Základní stranické organizace jsou proto nejdůležitějším nástrojem formování rozvinuté politické aktivity lidí. Zdokonalování realizačních schopností základních organizací strany v současné době, jak plyne z úkolů XVI. sjezdu, zahrnuje politicko-organizační práci zaměřenou na pracovní výkon tak, aby byla prosazována linie efektivnosti a kvality veškeré práce. V tomto ohledu je aktivita stranických organizací vysoká. Naše výzkumy ukazují, že jednoznačně převažuje orientace sociálně politické aktivity dělníků do pracovní sféry s cílem zajistit plnění plánovaných úkolů. V souvislosti se zdokonalováním řízení, zejména se zaváděním *Souboru opatření*, je třeba dále rozvíjet i ostatní formy aktivity, hlavně účast dělníků na řízení složitějších koncepčních a plánovacích procesů, včetně otázek vstřícného plánování. S tím souvisí nezbytnost prohlubovat účast výrob-

ních dělníků na činnosti jednotlivých článků výstavby politického systému společnosti. Jde o to, intenzivněji propojit jednotlivé oblasti aktivity dělníků a tím překonávat některá její jednostranná zaměření jen do oblasti bezprostředně pracovní výkonné. Postupný rozvoj všech stránek sociálně politické aktivity dělníků je součástí komplexního úsilí strany o prohloubení socialistické demokracie. Stranické organizace musí usilovat o to, aby se stále více dělníků zapojovalo do řídicích procesů, aby v těchto procesech mohli kvalifikovaně uplatňovat třídní zájmy.

Základní organizace strany jsou živým organismem, jádrem pracovních kolektivů. Tvoří je lidé s určitými zájmy, znalostmi, zkušenostmi apod. Úkolem neuvědomělejších dělníků je rozvíjet především vlastní práci stranických organizací, usilovat o realizaci usnesení vyšších stranických orgánů. Podílejí se tím na růstu vedoucí úlohy strany, která je zákonitým předpokladem budování socialistické společnosti. Proces prohlubování vedoucí úlohy dělnické třídy a jejího předvoje je spojen s nutností hlouběji vědecky poznávat a řídit socialistické přeměny ve společnosti. Čím více lidí se podílí na realizaci těchto přeměn, tím více v nových podmínkách vystupuje do popředí nezbytnost organizace, plánování jejich činností, řízení, usměrňování. To jsou funkce, jež musí strana jako celek a stranické organizace jako její nedílné části plnit při formování rozvinuté politické aktivity dělníků a vysoce rozvinuté politické kultury společnosti. Důraz na význam organizované aktivity kladl již V. I. Lenin: „Uvědomělost předvoje se mimo jiné projevuje právě v tom, že se dovede organizovat. Tím, že se organizuje, *nabývá jednotné vůle*, a tato jednotná vůle celného tisíce, statisíce nebo miliónu *se stává vůlí třídy*“ [Lenin 1957 : 403]. Význam dokonalé organizace a jednoty politicko-organizátorské a ideologické práce roste v současných podmínkách v souvislosti s komplexností úkolů socialistické výstavby a formováním socialistického způsobu života. Vědecké zkoumání dialektiky rozvoje všech forem sociálně politické aktivity dělníků jako nedílné součásti neustálého zákonitého prohlubování vztahu dělnická třída a jejího politického předvoje je proto důležitým předpokladem realizace úkolů XVI. sjezdu KSČ.

Jestliže posoudíme z hlediska významnosti této problematiky naše dosavadní zaměření a výsledky sociologického zkoumání rozvoje sociálně politické aktivity dělníků, musíme konstatovat, že jsme dosáhli pouze určitého zmapování situace. Je nutné přiznat, že přes nesporně zajímavé poznatky nepronikají dosavadní výzkumy politické aktivity, včetně empirických šetření, dostatečně hluboko k podstatě obsahu, funkce a dynamiky této aktivity v různých podmínkách. Empirické výzkumy se zatím pohybují v příliš popisné rovině, zaměřují se poněkud jednostranně jen na pozitivní projevy politické aktivity a ponechávají stranou její vnitřní rozpornost. Zdroje této rozpornosti rovněž zůstávají nepoznány. Výsledkem je již zmíněný poněkud statický popis struktury vykonávaných aktivit určitého typu. Naznačuje sice určité zaměření činnosti třídy, ale neumožňuje dostatečně zřetelně postihnout dynamiku vykonávaných činností, a proto ani predikovat pravděpodobné politické chování dělníků v specifických konkrétně historických situacích. Jde ovšem o problematiku mimořádně politicky citlivou. Posouzení dynamiky politické aktivity nemůže být provedeno z pozic jakési čisté vědy, ale musí být spojeno s praktickou činností politických institucí.

K důležitým úkolům rozvoje marxisticko-leninské sociologie proto i nadále patří výzkum složitých dynamických sociálně politických jevů v současné etapě vývoje naší společnosti.

Литература

- Dělnická třída a současnost*. Praha, Svoboda 1973.
- Hrůza, I.: *Vědecký komunismus o zákonitých souvislostech růstu vedoucí úlohy dělnické třídy*. Referát vědeckého sympozia VŠP ÚV KSČ 1982.
- Jovčuk, M. T. — Kogan, L. N.: *Sovětskaja socialističeskaja kul'tura: istoričeskij opyt i sovremennye problemy*. Moskva, Politizdat 1979.
- Kejzerev, N. M.: *Soděržanije termina „političeskaja kul'tura“*. Sociologičeskije issledovanija 1981, č. 4.
- Komunistická strana, politická organizace socialistické společnosti a společenské řízení*. Praha, Socialistická akademie ČSR 1976.
- Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 19. Praha, 1957.
- Marx, K.: *Úvod ke kritice Hegelovy filozofie práva. Odcizení a emancipace člověka*. Praha, Svoboda 1967.
- Matějovský, A.: *Marxistické a nemarxistické pojetí aktivity mládeže*. Sociológia 1979, č. 1.
- Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ*. Praha, Svoboda 1971.
- Sborník hlavních dokumentů XVI. sjezdu Komunistické strany Československa*. Praha, Svoboda 1981.
- XIV. sjezd Komunistické strany Československa*. Praha, Svoboda 1971.
- Zich, F.: *Význam rozvoje politické aktivity dělníků v procesu formování socialistického způsobu života*. Praha, Ústav pro výzkum kultury 1980.

Резюме

Ф. Зих: Развитие социально-политической активности рабочих в период строительства развитого социалистического общества

Статья посвящена проблематике исследования социально-политической активности рабочих. В первом разделе характеризуется значение роста этой активности в процессах строительства развитого социалистического общества в связи с реализацией исторической роли рабочего класса. Автор исходит из того факта, что в условиях классово-социальной структуры социалистического общества эта роль продолжает определяться положением рабочих в процессе производства. Социально-политическая активность является инструментом утверждения классовых интересов.

Во втором разделе освещаются такие понятия, как «социально-политическая активность» и «политическая культура». Под социально-политической активностью понимается воздействие субъекта на людей, на социальные группы, отношения между людьми, посредством идеологических и политико-организаторских инструментов. Обнаруживается, что это понятие является главным содержанием политической культуры, понятия более широкого по сравнению с социально-политической активностью. Оно включает еще определенную ступень сознательности, знаний и опыта по реализации специфических видов политической деятельности.

В третьем разделе представлены некоторые результаты конкретных социологических исследований социально-политической активности рабочих. Эта активность различается по месту проявления (трудовой участок, партийная организация на заводе, вне завода, общественные организации и представительные органы), а также с точки зрения степени ее развитости. Под неразвитой активностью социальное-политического характера понимается спонтанное участие в деятельности различных организаций, отличающееся лишь интуитивной мотивацией. Развитая активность, напротив, носит характер сознательной деятельности, реализуемой организованно и целенаправленно.

В этом разделе приводятся также некоторые данные о процессах перерастания неразвитой активности в развитую: автор обращает внимание на определенные факторы, воздействующие на эти процессы. На основе выводов проведенных исследований документируется важный факт — высокая степень consistency между отдельными типами активности. Рабочие, активные в партийной области, являются одновременно исключительно активными и в других сферах деятельности.

В заключительном разделе анализируется роль первичных партийных организаций в использовании, развитии и регулировании социально-политической активности рабочих. Акцентируется их роль в формировании целых трудовых коллективов и в реализации исторической миссии рабочего класса.

Автор указывает также, на какие области необходимо направить внимание в дальнейшей научно-исследовательской деятельности. Это прежде всего изучение механизмов

взаимодействия идейной зрелости рабочих и их реальной политической активности, познание процессов превращения неразвитой (спонтанной) активности в сознательную активность, образующую основу зрелой политической культуры.

Summary

F. Zich: The Promotion of Workers' Socio-Political Activity in the Stage of the Construction of Advanced Socialist Society

The article deals with the problems concerning research into workers' socio-political activity. The first part discusses the importance of the growth of this activity for the process of constructing advanced socialist society in connection with the implementation of the historical mission of the working class. The author proceeds from the fact that in the conditions of the socio-class structure of socialist society this role is still being determined by the position of workers in the production process. Their socio-political activity is an instrument for enforcing their own class interests.

In Part II the author discusses the concepts of 'sociopolitical activity' and 'political culture'. Socio-political activity signifies the impact of the subject on people, social groups, interhuman relations with the use of ideological, political organizational tools. The study shows that this term is central theme of political culture which is a broader concept as compared with socio-political activity. It also includes a certain measure of consciousness, knowledge and experience from specific political work.

Part III presents some results of concrete sociological research projects designed to study workers' socio-political activity. The activity is distinguished according to the place (workplace, factory-based party organization, outside plant, social organizations and representative bodies) and according to the level of development of this activity. Undeveloped activity of a socio-political nature means spontaneous participation in the activities evolved by various institutions which are marked only by intuitive motivation. Developed activity, on the other hand, has a character of conscious activity, carried out in an organized and purposeful fashion.

This part also lists some of the findings relating to the processes of transformation of undeveloped activities into developed ones. The author also points to certain factors affecting these processes. Using empirical findings and completed research projects, the author documents a major conclusion, namely the considerable consistency between individual types of activities. Workers who are active in Communist Party work, have also been found to be highly active in other spheres.

In the final part the author discusses the role of grassroot party organizations in the utilization, promotion and management of workers' socio-political activity. He underlines the fact that their role in the formation of entire working groups as well as in the fulfilment of the historical function of the working class is very significant.

The study also outlines the areas to be given priority attention in future research. These are mainly the interaction between the ideological maturity and workers' genuine political activity and the realization of processes of transformation of undeveloped (spontaneous) activity into conscious one which lays down the groundwork of advanced political culture.